
De dynamiek in de status van Jezus Christus

M.J. Kater

Abstract

An abstract rendering of the concrete and historical reality of the mystery “God revealed in the flesh” undermines the wonder of the incarnation. Any theological exploration of Jesus Christ is open to the danger of a dualism that treats Jesus as “man” and Jesus as “God,” if it fails to view Jesus’ life and work as an interwoven “God-story” and “man-story.” The Christology of John Owen (1616-1683) offers a useful pneumatology for an ongoing consideration of the person of the Lord Jesus Christ. This article offers a brief assessment of Owen’s pneumatological contribution which, along with biblical references, leads to the conclusion that a Son Christology is the best relational Christology in which the pneumatological element expresses the dynamic relationship of the God-man Jesus Christ.

1. Inleiding

Christologische bezinning zonder verwondering is het Subject van haar bezinning kwijt.¹ Een mogelijke oorzaak daarvan zou kunnen zijn dat wanneer we nadenken over de *persoon* van Jezus Christus we al snel in de rede gevallen worden met de gevleugelde woorden van Melanchthon: ‘Christus kennen, is Zijn weldaden kennen’.² De toepassing daarvan luidt dan ongeveer: houd je dus niet bezig met *wie* Hij *is*, maar met wat Hij *gedaan* heeft ‘ons ten goede’. Een oorzaak die nog meer invloed heeft op het ontbreken van verwondering, lijkt me een statische opvatting van de tweenaturenleer te zijn. Dat doet zich daar voor waar Hij gevangen is in onze termen, maar los komt te staan van zijn eigen geschiedenis. Ik wil daarom een lans breken voor meer recht doen

-
- 1 Dit artikel is voortgekomen uit de lezing die ik gehouden heb op de door de Gereformeerde Bond georganiseerde jaarlijkse contio van predikanten te Doorn op 5 januari 2012. Een eerdere versie van dit artikel vatte daarvan de hoofdlijnen samen, maar op verzoek van mijn referenten spits ik dat nu toe op met name het punt van de Geestchristologie. Met dank aan mijn referenten die me deze richting wezen, ook voor hun stimulerende kritiek.
 - 2 Melanchthon, WA (ed. R. Stupperich), II, 1, 7 schreef: ‘*Hoc est Christum cognoscere, beneficia eius cognoscere, non, quod isti docent eius naturas, modos incarnationis contueri.*’

aan de dynamiek in de status van Jezus Christus. Aan deze dynamiek³ kan mijns inziens alleen recht gedaan worden wanneer een Logoschristologie verbonden is met een Geestchristologie, en omgekeerd.

Het gaat dus om een *pneumatologisch* ontwerp van de christologie. Ik spits dat toe op het ontwerp dat gegeven is door John Owen (1616-1683). In tegenstelling tot het Angelsaksische taalgebied heeft dit nauwelijks aandacht gekregen in ons taalgebied.⁴ Na een korte weergave van wat Owen betoogd heeft en een bespreking van de kritiek die daar recent op gegeven is door Oliver D. Crisp, zal ik illustreren hoe een combinatie van Woord- en Geestchristologie de christologische bezinning kan bewaren voor abstracties en Jezus Christus ‘houdt’ in de context van het evangelie.⁵ Dat wil ik doen door te letten op de verzoeking van Jezus in de woestijn en de Godsverlating aan het kruis.

Nu is er een breed scala aan Geestchristologieën. Ten slotte zal daarom een voorstel gedaan worden ten aanzien van de voorwaarden waaraan een Geestchristologie dient te voldoen wil zij orthodox zijn en dus overeenstemmen met Chalcedon als ijkpunt. Dan zal blijken dat een verbinding tussen Logos- en Geestchristologie noodzakelijk is. Tevens kan zo blijken dat een meer relationele christologie in het kader van Chalcedon mogelijk is.⁶

2. Het concept van John Owen – incarnatie en inspiratie

De bekende Engelse theoloog John Owen heeft nadrukkelijk aandacht gegeven aan de wezenlijke plaats van de Geest in het leven van Jezus, juist op het

3 Uiteraard gebruik ik dat hier in de eerste plaats als tegenstelling van statisch. Op de achtergrond speelt wel mee dat de dynamiek in de muzikaleleer de sterkte en spanning in een (melodie)passage tot uitdrukking brengt of in de beeldende kunst wijst op de spanning tussen de verschillende beeldelementen. Zo gaat het me in de dynamiek van de status van Jezus Christus om de spanning en de sterkte wanneer de goddelijke en menselijke natuur samenklinken.

4 P. de Vries, ‘*Die mij heeft liefgehad*’. *De betekenis van de gemeenschap met Christus in de theologie van John Owen (1616-1683)*, Heerenveen 1999, rept er met geen woord over. Wel merkt hij op: ‘Owen wenst niet over de Heilige Geest te spreken zonder Christus en niet over Christus zonder de Heilige Geest’. Dat laatste werkt De Vries alleen uit wat betreft de *unio mystica* en niet wat de vereniging van de twee naturen van Christus betreft. De bedoelde studies vanuit de Angelsaksische theologie komen hieronder ter sprake.

5 Om o.a. deze reden is het een goede zaak dat in de samenwerking tussen TUA en TUK er een BEST-onderzoeksgroep is gevormd: Biblical Exegesis and Systematical Theology kunnen zo elkaar wederzijds bevruchten. Zie als specimen van een dergelijke samenwerking de bundel: G.C. den Hertog, C. van der Kooi (red.), *Tussen leer en lezen. De spanning tussen bijbelwetenschap en geloofsleer*, Kampen 2007.

6 B. Kamphuis, ‘Chalcedon in Kampen’, *ThRef* 48 (2005), 27-40.

punt van het verstaan van de hypostatische eenheid van de beide naturen.⁷ De incarnatie – als daad van de Zoon – gaat in zijn visie *samen* met de inspiratie – het vervuld zijn met en zo geleid worden door de Geest van de mens Jezus Christus.⁸

In een hoofdstuk met de titel *Work of the Holy Spirit With Respect Unto the Head of the New Creation – The Human Nature of Christ* maakt hij wat het werk van de Geest betreft onderscheid tussen twee aspecten: 'I. Such as whereof the *person of Christ* in his human nature was the immediate object. II. Such as he performs towards *others* on his behalf; that is, with direct respect unto his person and office'. Owen geeft echter aan dat voordat hij concreet kan gaan schrijven over het werk van de Geest in Jezus' leven, er een belangrijke tegenwerping beantwoord moet worden:

That whereas the human nature of Christ is assigned as the immediate object of these operations of the Holy Ghost, and that nature was immediately, inseparably, and undividedly united unto the person of the Son of God, there doth not seem to be any need, nor indeed room, for any of such operations of the Spirit; for could not the Son of God himself, in his own person, perform all things requisite both for the forming, supporting, sanctifying and preserving of his own nature, without the especial assistance of the Holy Ghost? Nor it is easy to be understood how an *immediate work* of the Holy Ghost should be interposed, in the same person, between the one nature and the other.⁹

Owen gaat op deze tegenwerping in door op zes uitgangspunten te wijzen die we volgens hem dienen te verdisconteren wanneer we spreken over het werk van de Geest in Jezus' leven.

1. De enige, unieke, onmiddellijke daad van de persoon van de Zoon is het *aannemen* van de menselijke natuur in zijn eigen bestaan.

7 John Owen, *Pneumatologia*, in: *The Works of John Owen*, Vol. 3, ed. William Goold, Edinburgh 1965, m.n. 159-188 in relatie tot wat hier volgt over het werk van de Geest in het leven van Jezus. Hierbij dient ook betrokken te worden: Owen, *Christologia*, in: *The Works*, Vol. 1, 223-235 over de hypostatische eenheid, en: Owen, *Exposition of Hebrews Chapters 1:1-3:6* en *Exposition of Hebrews Chapters 3:7-5:14*, in: *The Works*, resp. Vol. 19, 20.

8 Zie uitvoerig over de christologie van John Owen: Alan Spence, *Incarnation and Inspiration. John Owen and the Coherence of Christology* (Londen/New York 2007); Kelly M. Kopic, *Communion with God. The Divine and the Human in the Theology of John Owen*, Grand Rapids 2007. Cf. J.P. Versteeg, *Christus en de Geest*, die erop gewezen heeft hoe er niet alleen een lijn door het NT loopt van Christus naar de Geest, maar ook van de Geest naar Christus. Deze laatste lijn van Jezus als Drager van de Geest vinden we vooral in de synoptische Evangelien.

9 Owen, *Pneumatologia*, 3:160.

2. Het enige dat hieruit *noodzakelijk* volgt, is de *persoonlijke eenheid van Christus*, ofwel het onafscheidelijke bestaan van de aangenomen menselijke natuur in de persoon van de Zoon.
3. Alle andere handelingen van God in de persoon van de Zoon voor wat betreft de menselijke natuur waren *vrijwillig* en volgen niet noodzakelijk uit de genoemde vereniging (eenheid).
4. Het is de Heilige Geest eigen om de onmiddellijke, werkende oorzaak van alle goddelijke werken *ad extra* te zijn.
5. De Geest van de Vader is eveneens de Geest van de Zoon, zodat wat de Geest doet als de Geest van de Zoon ten diepste ook door de Zoon gedaan wordt.
6. De Heilige Geest als de onmiddellijk werkende oorzaak van de *opera trinitatis ad extra*, is dit niet in absolute zin en los van de andere personen van de drie-enige God (*opera trinitatis ad extra sunt indivisa*). Wel dient erkend te worden dat er onderscheid is in hun werkingen, omdat een bepaald werk speciaal toegeschreven wordt aan en een bijzondere relatie heeft met één van de drie personen.¹⁰

Twee punten zijn van direct belang om te zien hoe Owen een incarnatiechristologie en een inspiratiechristologie met elkaar weet te verbinden zonder Chalcedon vaarwel te zeggen en over te gaan op een adoptiaanse (Geest)christologie.

In de eerste plaats maakt hij het onderscheid tussen het *aannemen* van de menselijke natuur (*assumptio carnis*) als een eenmalige, onmiddellijke daad van God de Zoon en de *blijvende verbinding* tussen beide naturen als een voortdurende activiteit van God de Heilige Geest. De enige onmiddellijke daad van de Zoon heeft als enige noodzakelijke consequent¹¹ de persoonlijke eenheid van Christus, het onafscheidelijke bestaan van de aangenomen natuur in de persoon van de Zoon.¹²

Het tweede opvallende punt is dat alle andere activiteiten ten opzichte van de aangenomen menselijke natuur niet meer noodzakelijk zijn. Het zijn *vrij-*

10 Owen, *Pneumatologia*, 3: 160-162 (cursiveringen van hem).

11 Ik meen dat Owen hier dus niet bedoelt de noodzakelijke consequentie. Het was in die tijd gemeengoed om onderscheid te maken tussen de noodzakelijkheid van de *consequent* ($p \rightarrow Nq$) en de noodzakelijke consequentie of implicatie N ($p \rightarrow q$). Dat maakt ook het verschil uit tussen wat absoluut noodzakelijk en wat contingent is.

12 Owen, *Pneumatologia*, 3:165 benadrukt dat de Geest de menselijke natuur geschapen heeft die de Zoon aanneemt, maar dat we niet kunnen spreken over een 'vervolgens' aannemen. Er is geen menselijke natuur los van de Zoon (*anhypostase*).

willige daden, die dus niet-noodzakelijk voortkomen uit de (eenmalig) tot stand gebrachte vereniging. Juist op deze manier ziet Owen de plaats en de betekenis van het werk van de Geest gesitueerd in Jezus' leven. 'Whatever the Son of God wrought in, by, or upon the human nature, he did it by the Holy Ghost, who is his Spirit, as he is the Spirit of the Father.'¹³

Een aspect dat hiermee verbonden is en juist de dynamiek in de status van de Zoon in Owens concept brengt, is dat het perfecte, complete werk van Christus in zijn ambt als Middelaar niet toegeschreven dient te worden aan de ene óf de andere natuur, maar aan de *whole person*.¹⁴ Dat element krijgt voortdurend nadruk bij Owen. Het is dan ook onjuist om te stellen: 'In aansluiting op Chalcedon heeft Calvijn heel nadrukkelijk de daden van Christus óf aan Zijn menselijke óf aan Zijn goddelijke natuur toegeschreven. Dit element vinden we ook bij Owen'.¹⁵ Zo haal je juist de dynamiek eruit.

Owen laat zien wat de genoemde verhouding tussen Christus en de Geest inhoudt vanaf de maagdelijke ontvangenis tot en met Jezus' verblijf in het graf en zijn opstanding uit de doden. Zo kan ook recht gedaan worden aan bijvoorbeeld het toenemen in wijsheid en in genade (Luk. 2:52). 'The human nature of Christ was capable of having *new objects* proposed to its mind and understanding, whereof before it had a *simple nescience* (...). In the representation, then, of things anew to the human nature of Christ, the wisdom and knowledge of it was *objectively* increased, and in new trials and temptations he *experimentally* learned the new exercise of grace.'¹⁶

13 Owen, *Pneumatologia*, 3:162, waar hij ook nadrukkelijk erop wijst dat de onmiddellijke activiteiten van de Geest dat niet in absolute zin zijn, vanwege de regel *opera trinitatis ad extra sunt indivisa*. Spence, *Incarnation*, 143, wijst op deze spanning en de modificatie die Owen toch aanbrengt in de genoemde regel.

14 Owen, *Christologia*, 1:234-5.

15 De Vries, *Die mij heeft liefgehad*, 215. De verwijzing naar Owen, *Christologia*, 1:336 als onderbouwing daarvoor staat juist in de context van 'his divine person' en het 'one and the selfsame person'. Ook bij Calvijn treffen we wel onderscheidingen aan, maar deze zijn niet bedoeld als strikte scheidingen, al wekken sommige zinnen – los van het geheel – misschien wel de indruk een dergelijke interpretatie toe te laten. Echter, Calvijn, *Institutie II*, 14.3 merkt nadrukkelijk op dat Christus' daden juist refereren aan zijn éne persoon als Middelaar. In de paragraaf daarvoor (14.2) had hij bovendien al aandacht gevraagd voor bijvoorbeeld Hand. 20:28. Hier 'wordt dat wat Hij in Zijn menselijke natuur volbracht heeft, in oneigenlijke zin, maar niet zonder grond overgedragen op Zijn goddelijke natuur'. Cf. A. Baars, *Om Gods verhevenheid en Zijn nabijheid. De Drieëenheid bij Calvijn*, Kampen 2004, 191, 395/402.

16 Owen, *Pneumatologia*, 3:170 (cursivering van hem).

3. Is het nog wel de Zoon die actief is?

Nu is onlangs door Oliver D. Crisp kritiek geleverd op het ontwerp van John Owen.¹⁷ Hij betoogt dat de Zoon als het ware ‘one step removed’ blijft van zijn handelen ‘in’, ‘through’ of ‘upon’ de aangenomen menselijke natuur, omdat Hij volgens Owen niet onmiddellijk, maar via de bemiddeling van de Geest zijn weg en zijn woorden kiest, zijn ogen en zijn handen gebruikt et cetera. Volgens Crisp zijn het dan eigenlijk niet meer de daden van de Zoon. Hij concludeert daarom dat Owens christologie ‘fails to give an adequate account of the way in which God the Son remains the agent whose intentional actions are brought about in his human nature.’¹⁸ De voorbeelden die Crisp geeft, spreken tot de verbeelding, maar onderbouwen naar mijn mening niets, omdat ze op geen enkele manier iets kunnen zeggen over de verhouding tussen Jezus’ goddelijke en menselijke natuur vanwege hun mechanische of geautomatiseerde karakter. Dat geldt het voorbeeld van de astronaut in ruimtepak die zijn shuttle verlaat en een satelliet repareert in de ruimte tegenover een robot gehuld in zo’n ruimtepak, die zelfstandig werkt, maar wel verbonden is met de astronaut in de shuttle, zodat deze kan ingrijpen in de programmering. In het eerste geval werkt de astronaut *direct*, in het tweede geval *indirect*, maar het zijn eigenlijk niet meer zijn werkzaamheden. Crisp geeft overigens zelf toe dat deze voorbeelden mank gaan, maar gebruikt ze wel om zijn punt te maken. En dat geldt ook voor de tegenwerping: ‘But this is like saying the only logical consequence of putting on a sweater is that I am now wearing a sweater. Whilst this implies that any actions done whilst wearing my sweater are entirely distinct from the action of putting my sweater on, it is still true that any action I perform whilst wearing my sweater is *my* action, not the action of any other agent. It is this crucial distinction that Owen’s doctrine occludes.’ Het punt lijkt me te zijn dat Owen benadrukt dat ‘*He did it by the Holy Spirit*’. Hij doet het, maar in al zijn intenties laat Hij zich leiden door de Geest. Zijn dáád is steeds het zich door de Geest laten leiden als de messiaanse Zoon, de met de Geest gezalfde Profeet, Priester en Koning. Dat is geen passiviteit, maar blijkt hoogst actief. Hij oefent zijn scheppermacht uit in het stillen van de storm en weigert deze uit te oefenen in het van stenen broden maken. Beide zijn daden van de Zoon, maar deze wordt daarbij door de Geest geleid. Zo is Hij de Zoon die gehoorzaamheid leert en als de Knecht in alles afhankelijk wil zijn van de Vader, terwijl Hij de almachtige is gebleven (cf. het *extra calvinisticum*).

17 Oliver D. Crisp, ‘John Owen on Spirit Christology’, *Journal of Reformed Theology* 5 (2011), 5-25.

18 Crisp, *John Owen*, 23-24.

Crisp lijkt me overigens eenzelfde probleem tegen het lijf te moeten lopen wanneer Jezus zegt: 'De woorden die Ik tot u spreek, spreek Ik niet uit Mijzelf, maar de Vader, Die in Mij blijft, Die doet de werken' (Joh. 14:10). Hier zou dan ook gezegd kunnen worden met de hierboven geciteerde woorden van Crisp dat de Zoon 'one step removed' blijft van zijn spreken, omdat het hier lijkt alsof niet de Zoon, maar alleen de Vader actief is. Toch zal men geen exegeten vinden die iets dergelijks uit de tekst willen lezen. Nee, het zijn Jezus' woorden en ze komen uit zijn mond. Het zijn echter geen eigenmachtige, eigenzinnige woorden, maar de woorden die hun bron hebben in de Vader.

De 'oplossing' die Crisp aan het eind van zijn artikel zelf voorstelt, lijkt me volledig in overeenstemming met wat Owen betoogd heeft. Dat geldt zeker de conclusie van Crisp dat voor een christologie die recht doet aan de incarnatie God de Zoon 'is responsible for the intentional acts brought about by his human nature'. Maar daarmee is geen streep gehaald door het werk van de Geest in Jezus' persoon en werk. De Geest schakelt niet uit, maar in.¹⁹ Dat is bij de Zoon van God en de 'zonen van God' het geval. Ook de gelovige is volledig verantwoordelijk voor z'n doen en laten, al doet hij (hoe ten dele ook vergeleken met Jezus) alles 'by the Spirit'.

4. De dynamiek van de status van Jezus Christus

Nadenken over de status van Jezus Christus is nadenken over de tweenaturenleer. Reeds eeuwenlang duurt de bezinning voort op de verhouding tussen de goddelijke en menselijke natuur van Immanuël²⁰ (*vere deus, vere homo*). Ter adstructie van de waarde van een pneumatologisch ontwerp belichten we enkele van de episoden die ook door Owen nadrukkelijk betrokken zijn bij zijn onderbouwing van zijn visie op Christus en de Geest. Het gaat me nu verder niet om een weergave van zijn gedachten, maar om aan te tonen dat de Schrift zelf laat zien dat en hoe een Geest- en Woordchristologie complementair zijn.

19 Gunton, *Promise*, 132, noemt de Geest 'Jesus' other who empowers his life and ministry'. Myk Habets, *The Anointed Son: A Trinitarian Spirit Christology*, Eugene 2010, 11 n3: 'Empowerment as a metaphor retains the complete personality of Jesus of Nazareth while at the same time presenting the active and empowering presence of God himself with Jesus. In this way God's presence and empowerment does not overpower Jesus, but activates human freedom as that it is enhanced and not taken over'.

20 Deze naam is niet gekozen vanwege de stilistische reden van afwisseling in gebruik van namen, maar omdat geen naam de tweenaturenleer zo tot uitdrukking brengt als deze naam van de Middelaar.

De verzoeking in de woestijn

Hoe juist de verbinding tussen Christus en de Geest, vertolkt in een verbinding tussen Geestchristologie en Logoschristologie, recht kan doen aan de dynamiek van de status van Jezus als ‘zoon van God’ blijkt duidelijk uit Jezus’ verzoeking in de woestijn. De spannende vraag is daar immers of Jezus nu wel écht verzocht werd door de duivel en er geen sprake was van een ‘schijngevecht’. Wie hier meteen inbrengt dat ‘Jezus als mens’ verzocht werd, maar dat ‘Jezus als God’ niet kon zondigen, haalt ‘ons vlees en bloed’ (Hebr. 2:14) uit het evangelie en komt in een nestoriaanse woestijn. Hoe kunnen we recht doen aan wat Jezus wedervoer?

Laten we de weergave van Mattheüs als uitgangspunt nemen. Hoe komt Jezus in de steppe terecht? Hij wordt geleid door de Geest. Dat is het geval onmiddellijk na Jezus’ doop in de Jordaan. Dáár klonken de woorden: ‘U bent Mijn geliefde Zoon’ en daalde de Geest neer om op Hem te rusten. Maar hoe kwam Hij bij de Jordaan terecht? Dan blijkt dat de gave van de Geest niet pas aan Jezus gegeven werd bij zijn doop. Dat blijkt onder meer uit de woorden die Hij Johannes toevoegt: ‘Laat het nu gebeuren, want op deze wijze past het ons alle gerechtigheid te vervullen’ (Matth. 3:15). Ook de weg van Galilea naar de Jordaan staat onder leiding van de Geest en gaat Hij in gehoorzaamheid aan de Vader. Dat Jezus niet pas de Geest ontvangt bij zijn doop, snijdt hier een adoptiaanse christologie de pas af.²¹ Hij bezat reeds eerder de Geest, die de Geest van het ‘zoonschap is’. En dat is dan het tweede punt dat aandacht vraagt: Jezus’ zoonschap. Dáár richt de aanval zich op: ‘Als U de Zoon van God bent...’. Doet de duivel dan een beroep op de ‘eeuwige generatie van de Zoon’?! Wat is de aard van dit Zoon-van-God-zijn? In het kader van het Evangelie naar Mattheüs is deze ‘geliefde Zoon’ de ‘Zoon van David, de zoon van Abraham’ (Matth.1:1), de Zoon van Wie geldt ‘uit Egypte heb Ik Mijn Zoon geroepen’ (Matth. 2:15). Dat betekent dus dat Hij allereerst ons getekend wordt als de *messiaanse* Zoon. Hij is de ware Israëliet – de gehoorzame Knecht – en de beloofde Zoon van David, de koninklijke Zoon. De verzoeking is een test voor de gehoorzaamheid van deze Zoon-Knecht. ‘Als der Sohn, der Gesalbte Gottes und Gottesknecht ist Jesus der *Geistträger schlethin*.’²² De gehoorzaamheid is een zich volledig overgeven aan de leiding van de Vader

21 Ik ga hier voorbij aan de veronderstelde adoptie bij de opstanding op grond van bijvoorbeeld Rom. 1:3, 4 en de verbinding tussen Psalm 2 en de opstanding in Hand.13: 30-33.

22 Martin Hengel, Maria Schwemer, *Jesus und das Judentum*, Tübingen 2007, 321. Dit in tegenstelling tot: Karl-Heinz Menke, *Jesus ist Gott der Sohn. Denkformen und Brennpunkte der Christologie*, Regensburg 2008, 162-163, die juist van een *afgrenzing* van het messiaanse zoonsbegrip wil spreken wanneer Jezus ‘Zoon van God’ genoemd wordt.

door de Geest en het weigeren eigenmachtig in te grijpen. ‘Zeg dan dat deze stenen broden worden’ is juist voor deze Gezalfde een verzoeking, niet minder, maar meer dan voor een ‘niet meer dan een mens’. Immers Hij zou als de *eeuwige Zoon van God* metterdaad kunnen beschikken over de kracht om te herscheppen. Zo – als de *eeuwige Zoon* – wordt Hij immers inmiddels gekend – na de opstanding van de doden wanneer de geschiedenis van de verzoeking de ronde heeft gedaan in de christelijke gemeente, zo blijkt uit de oudere brieven in het NT. De Geest die Jezus de woestijn in leidde, heeft ook deze dingen in herinnering gebracht.²³

Wie redenerend vanuit een Logoschristologie zegt: ‘Jezus zondigde niet, omdat Hij niet kon zondigen, want Hij was God in eigen Persoon’ geeft een antwoord dat aan de ene kant correct genoemd kan worden, maar aan de andere kant een tekort heeft. Het is dan een statisch gebeuren. De ‘godheid’ van Jezus is geen ‘automatische piloot’ die Jezus ‘natuurlijk’ neen doet zeggen tegen de verzoeking. Die vorm van logica komen we in het NT niet tegen. Zo redeneren brengt ons in een ‘eutychiaanse woestijn’ en die biedt evenmin als de nestoriaanse variant werkelijk perspectief.²⁴ In ieder geval niet het perspectief van Hebr 4:15. De verzoeking is een realiteit voor Jezus, omdat Hij als de *messiaanse Zoon de vere homo* is en volledig aangewezen is op de weg van de geloofsgehoorzaamheid. Dat accentueert een Geestchristologie. De verzoeking is des te dieper voor Jezus, omdat Hij als de *eeuwige Zoon vere deus* is en volledig zou kunnen beschikken over krachten die nodig zijn om aan de uitdaging van de duivel eigenmachtig te beantwoorden.²⁵ Dat wordt onderstreept in een Woordchristologie. Wanneer aan beide aspecten recht wordt gedaan, schittert de dynamiek in de status van Jezus Christus, de Zoon van God. Wat een hoogspanning voor deze Knecht: wat Hij kon doen, wilde Hij niet doen. Hij deed afstand van zijn eigen-kunnen-doen om zo in volledige Geestelijke gehoorzaamheid en overgave aan de Vader zijn weg te gaan. In de eenheid-in-onderscheid van de Geest en de Zoon is ook de eenheid-in-onderscheid gegeven van de messiaanse Zoon en de eeuwige Zoon en

23 Cf. Gunton, *Yesterday and Today*, 31; cf. S.J. Gathercole, *The Pre-existent Son*, 276-278,

24 Eutychus leerde de *ene* godmenselijke natuur van Christus, zodat men wel spreekt van een *verenigingschristologie*. Bij Nestorius daarentegen is sprake van een *scheidingschristologie*, waar de menselijke en goddelijke natuur voortdurend ‘los’ van elkaar lijken te kunnen functioneren. Zoals bekend heeft het concilie van Chalcedon tegenwicht geboden aan beide opvattingen en evenwicht aangereikt in de vier woorden: onvermengd en onveranderd, ongedeeld en ongescheiden.

25 Voor een niet-meer-dan-een-mens zou de verzoeking niet zo groot zijn, omdat tegen stenen praten om er broden van te maken voor ons geen zin heeft.

daaraan kan recht gedaan worden in een pneumatologisch ontwerp van de christologie.²⁶

De Godverlatenheid aan het kruis

Het is de orthodoxe leer eigen om Jezus ‘dubbele status’, verwoord in het *vere deus, vere homo*, te erkennen. Dat geldt bijvoorbeeld zowel de eeuwige generatie uit de Vader als de maagdelijke geboorte uit Maria. We zien Hem als ‘in de gestalte van God’ en ‘in de gestalte van een slaaf’ (Fil. 2). Inzicht in de dynamiek van deze status van Jezus Christus krijgen we misschien wel op het diepst wanneer we letten op de wijze waarop zijn hele bestaan onder hoogspanning staat van het oordeel van God. Ik geef hier een citaat van de theoloog uit Elberfeld H.F. Kohlbrugge, die zonder dat met zoveel woorden ooit geschreven te hebben wel een Geestchristologie verbindt met een Woordchristologie, waarin dat treffend verwoord is:²⁷

Zo stort de hel, zo storten alle geestelijke machten van de afgrond en van de duisternis over de mens Jezus hun venijn uit. Zij werpen al hun gif, al hun brandende pijlen in het schuldeloze hart van de Heere. Maar de Heere zal daar wel ondersteuning tegen hebben? Hij zal Zich door eigen verborgen Godskracht wel kunnen handhaven? Hij was toch de Zoon?! Hij zal door de eeuwige Geest onder dit alles wel vertroost en staande gehouden worden, alzo dat Hij, evenals in Gethsémané, nog toegang vindt tot het hart van de Vader? Hij is van Zijn God verlaten! Maar de Heere *meende* wellicht dat Hij verlaten was? O nee, het was werkelijk zo! Hij was werkelijk verlaten van God! Weet u wat dat zeggen wil? Het geestelijke verlaten zijn bestaat daarin dat de Heilige Geest Zich

26 Ook Chr. Link heeft onlangs gewezen op de noodzakelijkheid van een ‘*pneumatologisch geprägten Entwurf*’ van de christologie en spitst dat toe op de plaats van het *officium mediatoris* in Calvijns theologie. De Geest met Wie Christus gezalfd is, is de Geest van de pre-existente Logos. Zo staat de beloftegeschiedenis van Israël in het teken van een ‘extra’ – en is niet slechts ‘voorspel’ – te weten als een geschiedenis die de ‘Geschichte des *Gottesnamens*’ is ‘in die der Name Jesu nun *eintritt*’. En dat betreft niet alleen de geschiedenis van Israël, maar ook van de gehele kosmos: ‘Hij kwam tot het Zijne’ (Joh. 1:11). Link legt dan ook het verband met het komende rijk van God, waarin God ook ‘Zijn handen en voeten zichtbaar maakt’. Zie Chr. Link, ‘Das sogenannte Extra-Calvinisticum’, in: idem, *Prädestination und Erwählung. Calvin-Studien*, Neukirchen-Vluyn 2009, 145-170.

27 H.F. Kohlbrugge, *De lijdende Christus* [18 preken over het lijden en sterven van de Heere Jezus, opnieuw bewerkt en ingeleid door H. Boele], Kampen 2006, 270-84 (preek gehouden op 16 april 1848). Cf. A. de Reuver, ‘Bedelen bij de Bron.’ *Kohlbrugge’s geloofsopvatting vergeleken met Reformatie en Nadere Reformatie*, Zoetermeer 1992, 243-245, 379-381 over de plaats van Christus.

gedurende lange tijd inhoudt, Zich aan de ziel onttrekt en niet meer meewerkt of meegetuigt met de geest van de aangevochtene. (...)

Hier is iedere vanzelfsprekendheid verdwenen. In deze dynamiek van Gods gericht over de zonde geldt geen 'automatisch' beroep meer op 'Godskracht' of ondersteuning door 'de eeuwige Geest'. Juist de aandacht voor de plaats van de Geest lijkt me van nut wanneer we ons afvragen – de vraag zich aan ons opdringt – hoe de goddelijke en menselijke natuur zich tot elkaar verhouden als de Zoon overgegeven wordt.²⁸ Hier vernemen we de status van de vervloekte Geliefde. De Zoon behoort immers tot de *definitie* van Gods liefde. Dat is zijn hoogste en diepste status. Dat geldt in het bijzonder de overgave van zijn Zoon 'tot verzoening'. Daarin geeft God *Zichzelf* op een wijze die nooit eerder in de historie had plaatsgevonden.

5. Pleidooi voor verbinding tussen Woord- en Geestchristologie in Zoonchristologie

Het is in ons taalgebied de verdienste van G.C. van de Kamp geweest om nadrukkelijk aandacht te vragen voor de betekenis van een Geestchristologie als een oud antwoord op een actuele vraag.²⁹ Hij was echter van mening dat het niet noodzakelijk is de Pneumachristologie aan te vullen vanuit de Logoschristologie.³⁰ 'Wie die weg opgaat moet de betekenis van het pneuma-bezit voor Jezus relativeren.'³¹ Het zijn voor hem duidelijk alternatieven, en dan is het een kwestie van kiezen. En die keuze leidt tot het vervangen van de klassieke Logoschristologie door een Geestchristologie.³²

28 Habets, *Anointed Son*, 254-256 wijst op wat hij aangetroffen heeft in m.n.: Dabney D. Lyle, *Die Kenosis des Geistes: Kontinuität zwischen Schöpfung und Erlösung im Werk des Heiligen Geistes*, Neukirchen-Vluyn 1997. Of *kenosis* nu het juiste woord is, is de vraag gezien de inhoud die dit woord gekregen heeft in de dogmageschiedenis. De zaak zelf lijkt me een verdere doordenking waard: de Geest van het zoonschap als de 'aanwezige in de afwezigheid'. De Vader in de afwezigheid van zijn geliefde Zoon; de Zoon in de ervaring van de afwezigheid van 'Abba, Vader'. Juist daar is de Geest aanwezig en peilt Hij deze diepte van God (1 Kor. 2:10).

29 G.C. van de Kamp, *Pneuma-christologie: een oud antwoord op een actuele vraag?*, Amsterdam 1983.

30 Zoals met name W. Kasper destijds in zijn boek *Jesus der Christus* dat betoogd heeft om recht te doen aan een meer dan een gradueel verschil tussen Christus en ons, namelijk een essentieel of kwalitatief verschil.

31 Van de Kamp, *Pneuma-christologie*, 257, 269.

32 En dat geldt voor vele Geestchristologieën die niet meer willen zijn dan inspiratie- of inhabitatiechristologie. Van de Kamp bespreekt naast enkele oudere ontwerpen ook de 20e-eeuwse ontwerpen van H. Berkhof en G.W.H. Lampe.

Incarnatie en inspiratie

Dit opstel wil een pleidooi zijn voor het verbinden van deze twee als elkaar aanvullende concepten. Deze verbinding is een noodzakelijke voorwaarde voor een bijbels verantwoorde christologie. Daarbij veronderstel ik dus dat het bijbels getuigenis metterdaad leidt tot een pneumatologisch ontwerp van een christologie, en daarmee bedoel ik een zodanig concept dat recht doet aan *beide*, zowel incarnatie als inspiratie, zowel aan de goddelijke natuur als aan de menselijke natuur van Christus. Laat ik dit toelichten met behulp van een vrij recente studie door Myk Habets over een Geestchristologie, die nadrukkelijk wil blijven in de kaders van Chalcedon. Hij gaf zijn studie de treffende titel mee: *The Anointed Son*. Waar ik echter vragen bij heb, is de ondertitel *A Trinitarian Spirit Christology*. Habets kiest naar eigen zeggen voor een prioriteit van de Geest.³³ Maar juist deze keuze brengt opnieuw – zij het uiteraard andere – eenzijdigheden met zich mee evenals dat bij een klassieke Logoschristologie het geval is. Om dit aan te tonen, maak ik gebruik van Habets eigen criteria waaraan een orthodoxe (Geest)christologie dient te voldoen. Hij noemt de volgende criteria vragenderwijs.³⁴ Is een christologie

1. trouw aan het getuigenis van de Schrift?
2. een adequate weergave van het ten volle God-zijn en ten volle mens-zijn van Jezus Christus?
3. zo georiënteerd qua methode dat geen van beide naturen tekortkomt?
4. in staat om recht te doen aan de eenheid van de goddelijke persoon Jezus Christus?
5. consistent met de aanvaarde geloofsbelijdenissen (met name van Nicea en Chalcedon)?
6. cultureel relevant en eigentijds, in die zin dat de taal vandaag verstaanbaar is en in de huidige seculiere context aanspreekt?

Habets is van mening dat wanneer we voor een Geestchristologie kiezen, we alle vragen bevestigend kunnen beantwoorden, wanneer we deze niet zien als ‘replacement’ maar als ‘complement’ van een Logoschristologie. Daarmee ben ik het eens, maar dan moeten we ze wel metterdaad *samen* laten klinken. En op dat punt blijft Habets onduidelijk, of wekt hij zelfs vrij stellig de indruk dat de prioriteit toch bij *Geestchristologie* moet liggen. Dat lijkt me ook zijn

33 Habets, *Anointed Son*, 261, motiveert zijn visie als volgt: ‘In the economy, the Spirit is prior to the Son, hence the rationale for starting with the Spirit’. Mijn bezwaar ligt bij het ‘prior’ van de Geest t.o.v. de Zoon, zoals ik dat verder hieronder zal uitwerken.

34 Habets, *Anointed Son*, 189-193. Dit zijn geen van elkaar onafhankelijke criteria, zoals bijvoorbeeld criterium 3 afhankelijk is van criterium 2, en omgekeerd.

ondertitel in ieder geval te zeggen, waarbij dan ‘trinitarian’ de verbinding moet handhaven met de Logoschristologie.

Waar is deze keuze op gegrond? Op Habets’ overtuiging dat we gerust ‘beneden’ kunnen *beginnen*, met de mens Jezus als vervuld met de Geest (*inspiratie*) zonder dat we Hem ‘minder God’ maken dan in een klassieke Logoschristologie (*incarnatie*), wanneer we maar uitgaan van ‘een christologie van beneden naar boven’. In het geding is de *prioriteit* die hij toekent aan de Geest en zo het ‘beneden’ *beginnen* zonder ‘boven’. Habets werkt uiteindelijk toe naar een complete theologie van ‘het derde geloofsartikel’, een theologie van de Geest, in zijn slothoofdstuk. Als correctie lijkt me dit heilzaam, maar eenzijdig blijft het.

Deze eenzijdigheid kan mijns inziens worden voorkomen wanneer we – zo ook Habets – ‘boven’ en ‘beneden’, functionele en ontologische christologie, persoon en werk van Christus niet als elkaar uitsluitende tweetallen zien, maar als complementair.³⁵ Maar dan moeten we niet bij één van beide ‘beginnen’ of aan één van beide ‘prioriteit’ toekennen. Waarin zou dan *A Trinitarian Spirit Christology* nu zoveel verschillen van *A Trinitarian Logos Christology*? Dan blijven we nog in tegenstellingen of dichotomieën denken van ‘boven’ en ‘beneden’. Nu kan men tegenwerpen dat de *epistemologische orde* toch met zich meebrengt dat we Jezus Christus leren kennen als de ‘man van Nazareth’ vervuld met de Geest, zoals ook voor zijn tijdgenoten het geval was? Dus toch *inspiratie* voorop? De erkenning dat er geen ‘man van Nazareth’ zou zijn zonder *incarnatie* weerspreekt dit.

Hoe kunnen we beide christologische perspectieven het best recht doen, waarbij ook een trinitarische toonzetting gehandhaafd kan worden? Er is geen Zoon zonder Vader en er is geen Zoon zonder Geest. Daarom een pleidooi voor een Zoonchristologie. Dat lijkt op het eerste gehoor een pleonasme te zijn. Het gaat immers in de christologie altijd om de Zoon, zo zou men tegen kunnen werpen. Waarom dan toch nadrukkelijk een pleidooi voor het spreken over Zoonchristologie? In de eerste plaats, de voorvoegsels bij ‘christologie’ benadrukken vanuit welk perspectief men de persoon en het werk van Jezus van Nazareth belicht. Dat doet elke christologie, of ze nu *Woord-*, *Geest-*, *Wijsheid-* of welk ander aspect ook maar voor ‘christologie’ plaatst. Zo ook een Zoonchristologie. Daarin staat het ‘zoon-zijn’ centraal. In de tweede plaats kan vanuit het perspectief van het ‘zoon-zijn’ van Jezus Christus recht gedaan worden aan eenheid en onderscheid van a. Oude Testament en Nieuwe Testament, b. Jezus’ eeuwige zoonschap en zijn messiaanse zoonschap en (om

35 Habets, *Anointed Son*, 10-52.

niet meer te noemen) c. Jezus' zoonschap en het zoonschap van Gods kinderen.³⁶ In de derde plaats, en dat is de diepste reden, omdat we bij het woord 'zoon' te maken hebben met een *persoonlijke relatie*. Zo kan een Zoonchristologie een vorm van *relationele* christologie zijn. Juist de eerste eeuwen kerkgeschiedenis kunnen ons leren hoe abstracte, dingmatige uitdrukkingen in de christologie tot allerlei misverstanden geleid hebben.³⁷

Bovendien komt zo niet alleen de Geest tot zijn recht, maar ook de Vader. Dat laatste voorkomt tevens een Jesulogie, waarin Jezus 'los' van de Vader staat en waarin het initiatief van de Vader in zending en overgave van zijn Zoon niet gehonoreerd wordt.

Relatie

Het gaat in de verbinding tussen een Woord- en een Geestchristologie zoals in het bovenstaande geïllustreerd om de *relatie* van de Zoon tot de Vader als een *bemiddelde relatie* door de Geest. Zo kan de christologie een relationeel karakter krijgen binnen het kader van Chalcedon als *Zoonchristologie*. Zo krijgen de persoon en het werk van de Geest betekenis wat betreft het functioneren van de 'hypostatische eenheid' van de 'twee naturen' in de ene Persoon van de Zoon. Dat is de dynamiek van de status van de Zoon. L.J. van den Brom heeft een eigentijds model voorgesteld van een *relationele* christologie. Hij gebruikt daarvoor de verhouding van hardware en software en noemt dit een moderne versie van het extra-calvinisticum. Daarbij geldt dat de goddelijke software (het interpreterend programma) niet de perken van de menselijke hardware (het fysieke gebeuren) overschrijdt wanneer we letten op de grenzen van Jezus' vermogen en kennen. Zo kan er sprake zijn van één 'Ik' dat handelt en denkt in menselijke mogelijkheden én dat denkt en handelt in goddelijke mogelijkheden. 'In de menselijke mogelijkheden van Jezus van Nazareth realiseert het

36 Hier zou natuurlijk veel meer te zeggen zijn. Dat heb ik gedaan in mijn onderzoek naar de pre-existentie van de Zoon (!) in het licht van Jezus de Christus.: M.J. Kater, *Kom en zie*, deel II. *De pre-existentie van de Zoon belicht vanuit de existentie van Jezus, de Christus*, Apeldoorn 2011. Op dit spoor van een *Zoonchristologie* ben ik tijdens mijn onderzoek allereerst gezet door het boekje van M. Hengel (*Der Sohn Gottes* was niet een willekeurig gekozen titel) en met name door W. Pannenberg. Pannenberg, *An Introduction to Systematic Theology*, Grand Rapids 1991, 65 wijst op het zoonschap als *key-concept* voor de systematische bezinning.

37 Zo heeft het gebruik van het woord *logos* voor allerlei eenzijdigheden en misverstanden gezorgd. En zou het gebruik van de persoonlijke woorden vader en zoon, niet veel van de discussie rond een 'n' (over het *agen(n)ètos* en/of *gen(n)ètos*) hebben kunnen verhelderen? Ik zeg dit niet als verwijt naar vroeger, maar wel als een les voor nu.

interpreterend programma van God zich: hier handelt het Goddelijke Ik. (...) Er is sprake van gehoorzaamheid in zoverre als Jezus *trouw* blijft als Goddelijke Ik aan de gestelde begrenzingen van de mensengeschiedenis.’³⁸

Toch zou juist wanneer het woord *relatie* gebruikt wordt veel eerder gedacht kunnen worden aan de Geest, die de relatie vormt tussen de door de Zoon *aangenomen* menselijke natuur en zijn goddelijke natuur. Dan is er sprake van een persoonlijke relatie in plaats van de technische relatie die Van den Brom als illustratie gebruikt. Wanneer we de Geest zijn plaats geven in de existentie van de Zoon kan ook de gedachte voorkomen worden dat de pre-existentie van de Zoon – Jezus is de *eeuwige* Zoon van God – een bedreiging zou vormen voor het echte mens-zijn van Jezus, omdat de ‘goddelijke natuur’ zou fungeren als ‘automatische piloot’ voor Jezus’ menselijke natuur.

Hermeneutiek

Ten slotte is te wijzen op de *hermeneutiek* van het christologisch dogma die zich aandient vanuit de Schrift. Welke uitgangspunten hanteren we en welke regels passen we toe in de theologische bezinning op Christus’ persoon en werk? Bovenstaande is ook bedoeld om erop te wijzen dat de interpretatie dient plaats te vinden in de harmonische samenhang van een Woord- en Geestchristologie ofwel binnen een Zoonchristologie. Er zijn reeds allerlei voorstellen gedaan,³⁹ die weliswaar verschillende woorden gebruiken (waarin soms ook verschillende filosofische noties meeklinken), maar dit ene gemeenschappelijk hebben: een hermeneutiek voor de christologie dient gekenmerkt te worden door een *dubbele* beweging die leidt tot een *samen*denken van ‘boven’ en ‘beneden’, van persoon en werk, van eeuwigheid en tijd, van de ‘God-story’ en de ‘man-story’, van het messiaanse zoonschap en het eeuwige zoonschap van Christus. Beide elementen, de dubbele beweging en het samen-denken, geven de dynamiek aan van de status van Jezus Christus:

- Een dubbele beweging: er is een beweging van ‘vóór Pasen’ naar ‘na Pasen’ van een expliciet messiaans zoonschap naar een expliciet ontologisch

38 L.J. van den Brom, ‘Relationele christologie als alternatief’, *Kerk en Theologie* 37 (1986) 319-42, m.n. 338-42, 340. Zo kan er volgens hem ook recht gedaan worden aan de mentale ontwikkeling van Jezus (Luk. 2:52).

39 Ik denk hierbij aan de plaats en betekenis van de ‘prolepsis’ in de systematische theologie van Pannenberg, het ‘interwoven’ in Jezus’ leven van de ‘God-story’ en ‘man-story’ in de christologie van Gunton en de bedoeling van een retroactieve hermeneutiek zoals die verwoord is door Myk Habets, *Anointed Son*, 103-117. Zelf heb ik gekozen voor de dubbele beweging vanuit de (voor)geschiedenis van Jezus *from within* en vanuit Gods eschatologische werkelijkheid *from ahead*, M.J. Kater, *Kom en zie*, deel II, 239-253.

zoonschap, waarbij de omgekeerde beweging van ‘na Pasen’ naar ‘voor Pasen’ aan het licht brengt wat reeds impliciet aanwezig was.

- Een samendenken: we denken ze *a posteriori* samen (*ordo cognoscendi*), omdat ze ons *a priori* samen gegeven zijn (*ordo essendi*).

Blijvende bezinning op de hermeneutische methode van de christologie lijkt me een zaak van de eerste orde. Het besef dat we daarbij tot op zekere hoogte altijd onmondige kinderen blijven, omdat we deze dynamiek van de twee-naturenleer nooit tweestemmig kunnen uitspreken, eveneens.

‘O daß ich tausend Zungen hätte und einen tausendfachen Mund.’⁴⁰

6. Conclusie

Wat voor nut heeft het aandacht te geven aan een pneumatologisch ontwerp van de christologie, zoals die aan een Zoonchristologie eigen is? Ik noem als ‘winst’:

1. Het biedt een manier van spreken waarin de tweenaturenleer van de katholieke christologie verbonden blijft met het bijbelse verhaal, anders gezegd: de leer over Jezus verbonden is met het leven en werk van Jezus. Zo behouden of herkrijgen bepaalde metafysische uitdrukkingen hun contact weer met de concrete werkelijkheid van de geschiedenis van Jezus Christus.⁴¹ Daarin blijken de geweldige hoogspanning, de dynamiek in de dubbele status (*vere deus, vere homo*) van Jezus Christus.
2. De incarnatie staat in het teken van de verzoening. De klassieke Logoschristologie concentreert zich terecht op de passieve gehoorzaamheid van Christus aan het kruis. Dit heeft echter het gevaar in zich dat de *actieve* gehoorzaamheid van Christus en de betekenis daarvan voor de verzoening onderbelicht blijven. Juist een trinitarisch getoonzette Geestchristologie – een Zoonchristologie – kan dit aspect recht doen. Zijn hele leven is één priesterlijke dienst aan de Vader.

40 De eerste regels van het bekende lied van Johann Mentzer (1658-1734).

41 Het woordje ‘weer’ gebruik ik, omdat de ontwikkeling in de vroege kerk om te komen tot deze belijdenis van het ‘vere deus, vere homo’ in een hypostatische eenheid zich weliswaar (uiteraard) bediend heeft van destijds gangbare woorden om in rapport te zijn met de tijd, maar geen abstractie was, geen vrucht van speculatief (Grieks) denken. We zagen – al is dat niet onomstreden – dat juist Arius in zijn denken uitgegaan is van het (neo)platoonse Godsbeeld, al of niet vanuit soteriologische motieven (Hanson). Het is niet verbazingwekkend dat wanneer sprake is van een adoptiaanse (Geest)christologie er een pleidooi gevoerd wordt voor revisie van Arius’ veroordeling. Cf: Ulrike Link-Wieczorek, *Inkarnation oder Inspiration? Christologische Grundfragen in der Diskussion mit britischer anglikanischer Theologie* (Göttingen 1998) 289-98 (‘Exkurs: Die Revision des Arius’).

3. Zo kan ook beter recht gedaan worden aan het christenleven in de navolging van Christus. Er dreigt in een abstracte manier van spreken het gevaar dat Jezus 'in de lucht' komt te hangen, zijn leven slechts een metafysische constructie is. Het *homoousios* met ons mensen wordt meer recht gedaan in dit pneumatologisch ontwerp waarin de actieve rol van de Geest in het leven van Jezus benadrukt wordt. Het is de Geest van de Zoon, die zo ook de Geest van het zoonschap van de gelovigen is, de Geest van de Vader.
4. Het lijkt me een leerzame oefening om gehoor te geven aan de oproep die John Owen aan het eind van zijn betoog over de plaats van de Geest in Jezus' leven doet. Hij wijst op het liefhebben van de persoon van Christus in zijn naturen. Juist als de dynamiek van de status van Jezus blijkt in zijn leven door de Geest, dan zien we hoe de *kenosis* (ontlediging) van de Zoon en de *plerosis* (vervulling) door de Geest samengaan. Dan is de tweeenaturenleer geen zaak van zuchten, maar van de doxologie: 'Ere zij de Vader, ere zij de Zoon, ere zij de Heilige Geest'.